

**MINISTERUL EDUCAȚIEI, CERCETĂRII ȘI INOVĂRII
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” ALBA IULIA**

TEZĂ DE DOCTORAT

REZUMAT

NICOLAUS OLAHUS ISTORICUL

**Coordonator
Prof. univ. dr. Iacob Mârza**

**Doctorandă
Cornelia Popa-Gorjanu**

**Alba Iulia
2009**

CUPRINS

Introducere

Sursele și metoda de cercetare

Capitolul I. Nicolaus Olahus. Repere istoriografice

Capitolul II. Contextul politic, confesional și intelectual al Europei la sfârșitul secolului al XV-lea și prima jumătate a secolului al XVI-lea

II.1. Condițiile politice internaționale în Europa la sfârșitul secolului al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea

II. 2. Implicațiile Reformei în relațiile politice internaționale

II. 3. Aspecte privind Umanismul în contextul relațiilor politice internaționale

Capitolul III. Nicolaus Olahus. Biografie, carieră (1493-1568)

III. 1. Originea lui Nicolaus Olahus

III. 2. Formația intelectuală

III. 3 Activitatea în slujba Casei de Habsburg

Capitolul IV. Scrierile lui Nicolaus Olahus

IV. 1. Lucrările cu caracter istoric și geografic: *Hungaria. Atila*

IV. 2. Alte scrieri

IV.3. Corespondența lui Nicolaus Olahus

IV. 3.1. Partenerii de corespondență ai lui Olahus

IV. 3.2. Corespondența lui Olahus cu diplomatul Scepper

IV. 3.3. Schimbul epistolar dintre Olahus și Gilinus

IV. 3.4. Corespondența lui Olahus cu diverși humaniști

IV. 3.5. Corespondența lui Olahus cu Erasmus de Rotterdam

Capitolul V. Problematika operei istorice a lui Nicolaus Olahus

V. 1. Problematika lucrării *Hungaria*

V. 2. Argumentul nobleței originii ungarilor și al vechimii acestora

V. 3. Argumentul valorii militare a ungarilor (hunilor)

V. 4. Argumentul importanței resurselor economice și naturale pe care le deținea fostul regat al Ungariei

V. 5. Metoda princare Nicolaus Olahus și-a susținut argumentele

V. 6. Motivația scrierii istorice la Nicolaus Olahus

V. 6. 1. Pericolul otoman ca motivație a scrisului istoric

Concluzii

Anexa

Bibliografie

Introducere

Nicolaus Olahus și opera sa au reprezentat unul dintre subiectele speciale ale istoriografiei medievistice românești încă de la începutul secolului al XX-lea. Interesul față de acest subiect a trecut prin mai multe etape, fiind caracterizat prin atitudini de rezervă, la începutul secolului, atingând în perioada interbelică stadiul unui interes autentic, când istoricii de la Cluj au depășit ezitățile generației anterioare și s-au angajat în ceea ce era înțeles drept un efort de recuperare a istoriei românilor care s-au remarcat în medii neromânești. Contribuțiile din perioada interbelică ale lui Ioan Lupaș și Ștefan Bezdechi au fost fundamentale pentru introducerea temei în istoriografia noastră, pentru ca din deceniul al șaptelea al secolului trecut numărul cercetărilor dedicate unor aspecte limitate ale acestei teme să sporească aproape permanent.

Demersurile de valorificare a personalității și operei istorice a lui Olahus în istoriografia românească s-au concentrat asupra contribuțiilor documentare oferite de scrierile sale, ori au fost stimulate de discuțiile pe marginea originii umanistului. Scrierile sale au fost utilizate de istoricii români pentru lămurirea unor aspecte variate de istorie politică, socială sau culturală, dar rareori cercetările au abordat tema esențială, și dificilă, ale evaluării și contextualizării scrierilor sale cu caracter istoric.

Istoria românilor în secolele XV-XVI, relațiile dintre țările române și regatul Ungariei, sensibilitățile etnice, raporturile politice europene, relațiile dintre creștini și otomani, relațiile Habsburgilor cu Transilvania, istoria Reformei și Contra-Reformei sunt tot atâtea subiecte care se intersectează cu această temă. Cazul special al lui Olahus, cel al unui nemaghiar care a slujit cu credință ideea politică de regat al Ungariei, precum și scrierile sale cu caracter istoric și geografic, sau chiar corespondența sa, furnizează un amplu material documentar și tematic care explică numărul mare de lucrări care ating sau abordează aspecte limitate ale temei.

Diversitatea posibilităților de valorificare ale subiectului explică absența unor lucrări de anvergură dedicate reconstituirii unitare a unora dintre dimensiunile acestui umanist. Dacă au existat preocupări pentru studierea lui Olahus ca diplomat și european, sau pentru o abordare din perspectiva istoriei literaturii a scrierilor sale poetice, opera sa istorică nu a fost încă temeinic examinată și evaluată. Ea a fost cunoscută istoricilor români, dar de obicei ei s-au limitat la extragerea și comentarea acelor pasaje referitoare la români sau la teritoriul Transilvaniei.

Sursele și metoda de cercetare

Obiectivul principal al acestei teze a constat din examinarea scrierii istorice *Hungaria* a cărei abordare frontală nu a mai fost întreprinsă în istoriografia noastră până acum. Un țel secundar al acestei lucrări a fost adunarea și completarea informațiilor referitoare la biografia și cariera lui Olahus, pe baza izvoarelor accesibile, și care, de asemenea, nu fuseseră valorificate în mod satisfăcător. Cercetările anterioare au căutat să valorifice fațete privilegiate și selectate ale activității sau operei sale. Ne referim aici la atenția specială acordată de către cercetătorii anteriori asupra unor aspecte speciale din activitatea lui Olahus, cum ar fi relația sa cu Erasmus de Rotterdam. În mod cert, această legătură a fost importantă pentru validarea lui Olahus în epocă, dar insistența exclusivă asupra acesteia amputează în mod nedrept profilul plurivalent și cu mult mai vast al umanistului. Examinarea atentă a corespondenței lui Olahus, pe care am realizat-o în cursul acestei cercetări, a avut rostul de a pune în evidență aspecte mai puțin cunoscute ale preocupărilor umanistului de origine română. Obiectivul general al acestei lucrări a fost examinarea scrierilor istorice ale lui Olahus și înțelegerea contextului, a motivației, problematicii și metodei folosite de umanist în elaborarea lucrărilor sale.

Demersul nostru de cercetare a vizat examinarea și evaluarea dimensiunii de istoric a lui Olahus și și-a propus să analizeze în egală măsură lucrarea sa istorică fundamentală, *Hungaria*, precum și mediul în care a lucrat umanistul, contextul istoric, politic și intelectual al redactării lucrării. Ne-am propus o abordare pe cât posibil cuprinzătoare a surselor primare edite, în limba latină sau, acolo unde a fost posibil, în traducere. Această intenție a necesitat stabilirea unui plan de investigație adecvat.

Pentru analiza operei istorice am folosit ediția bilingvă, cu titlul *Ungaria. Atila*, pe care am examinat-o din perspectiva structurii, a compoziției, formei, problematicii și metodei, precum și din cea a raporturilor sale cu tradiția cronicistică ungară. Deși incomparabilă ca formă, dimensiune și tematică, scrierea *Compendiarium suae aetatis chronicon*, publicată în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, ne-a fost utilă îndeosebi la realizarea capitolului legat de viața și cariera umanistului.

Pentru contextul scrierilor istorice am utilizat ca surse primare scrisorile lui Olahus, publicate încă din anul 1875, de către Arnold Ipolyi. Studiarea acestui corpus de epistole, scrise între 1527-1538, permite înțelegerea la un nivel mai profund a condițiilor în care a activat acest intelectual, care a purtat o corespondență foarte bogată cu o gamă variată de personaje, mergând de la umaniști, aflați în funcții de cancelari sau secretari, până la principii și prelați, sau oameni politici. Dată fiind poziția de secretar al reginei Maria, soră a împăratului Carol al V-lea și al regelui Ferdinand I de Habsburg, Olahus a dobândit accesul la rețeaua de comunicații cu caracter politic și diplomatic alcătuită din umaniști și secretari ai principilor europeni.

Importanța acestui gen de izvoare pentru înțelegerea epocii a fost corect sesizată de Corneliu Albu și Ion Firu, care au selectat și tradus în limba română o parte a acestei corespondențe. Cu ajutorul informațiilor păstrate de aceste izvoare am căutat să stabilim care a fost itinerarul lui Olahus între anii 1527-1538, perioada în care a realizat scrierea *Hungaria*; am identificat cercul de umaniști și partenerii săi de corespondență, problemele sau temele majore ale comunicărilor lor epistolare și unele dintre preocupările intelectuale sau de natură politică ale lui Olahus.

Conținutul epistolelor redactate de Olahus este variat, însă în unele a mărturisit prietenilor problemele care îl preocupau. Aceste informații ne-au ajutat să identificăm scopul principal al strădaniilor sale politice: obținerea sprijinului militar pentru salvarea regatului Ungariei, aflat deja în proces de disoluție pe fondul unei mai vechi crize interne și al disputei dintre Habsburgi și voievodul Transilvaniei, Ioan Zápolya. Acest obiectiv, declarat de Olahus, a fost aspirația fundamentală care a determinat sensul unora dintre acțiunile sale diplomatice, dar care s-a reflectat și a dat substanță scrierii sale istorice. În această perioadă el a decis să scrie și să pună în circulație printre prieteni scrierea istorică intitulată *Hungaria*.

Această lucrare a fost cunoscută istoricilor români, care au extras și folosit informațiile oferite de umanist, mai ales în privința descrierilor geografice, autobiografice sau cele referitoare la Moldova, Țara Românească și Transilvania și populațiile lor. Întrucât lucrarea este una istorico-geografică, iar partea istorică s-a limitat numai la relatarea istoriei hunice, în scopul conturării unei imagini glorioase a eroului Atila, este întrucâtva justificată lipsa de apetență a istoricilor români pentru examinarea ansamblului acestei scrieri. Această investigație a trebuit să depășească limitele auto-impuse de cercetarea anterioară și să abordeze lucrarea *Hungaria* în întregime, atât sub raportul scopului, cât și al metodei de realizare și al alcătuirii. Analiza structurii lucrării și informațiile cuprinse în aceasta au ridicat problema relației dintre scrierea lui Olahus și tradiția istorică anterioară, la care autorul a făcut referire cu denumirea generică, și vagă, de *Chronicon hungaricum*. Sub acest nume se putea ascunde una din cele câteva cronici redactate sau copiate și transmise în regatul Ungariei între secolul al XIII-lea și până în primele decenii ale secolului al XVI-lea. Pentru identificarea sursei interne pe baza căreia Olahus și-a organizat construcția istorică din cadrul *Hungariei* a trebuit să recurgem la desfășurarea unui demers de examinare comparată a structurii și informațiilor oferite de cronicile lui Simon de Kéza (*Gesta Hungarorum*), *Cronica pictată de la Viena* și Ioannes de Turocz (*Chronica Hungarorum*). Este cunoscut astăzi că așa numita gestă hunică a fost creația lui Simon de Kéza, care a realizat în scopuri propagandistice o ficțiune istorică ingenioasă, destinată promovării unei imagini pozitive a regelui Ladislau al IV-lea Cumanul în zona Italiei. Această gestă hunică, de fapt prologul și prima parte a *Gestei*

Hungarorum, a construit cu ingeniozitate un trecut venerabil maghiarilor, care nu au mai fost prezentați ca un popor înrudit cu hunii, ci identic cu aceștia. Faptul că lucrările din secolul al XIV-lea, *Cronica pictată*, *Cronicon Budense* și mai târziu, în a doua jumătate a secolului al XV-lea *Cronica Hungarorum* a lui Ioan de Thurocz au preluat pasaje sau structura narațiunii lui Kéza a făcut mai dificilă sarcina identificării sursei directe utilizate de Olahus. La capătul acestui demers avem motive să arătăm că am indentificat elemente care indică în mod plauzibil cronica lui Thurocz drept sursa nemijlocită folosită de Olahus pentru relatarea istoriei hunice. Această identificare era cu atât mai necesară cu cât prin intermediul acestei constatări se poate cântări atât gradul de dependență al operei sale față de tradiția cronică anterioară, cât și elementele de contribuție originală. Sursele pomenite de Olahus în lucrare au fost multiple, dar *Chronicon hungaricum* a ocupat un loc special în referințele sale. Am avut de asemenea în vedere și sursele externe, lucrările de istorie folosite de el pentru a evalua critic afirmațiile cronicii ungare.

Pentru analizarea activității de istoric a lui Olahus am dorit să contextualizăm scrierile sale prin lărgirea ariei de investigația către mediul politic, cultural și religios din epoca sa. Acest demers a fost realizat cu ajutorul literaturii secundare de specialitate. Pe baza acestei literaturi am încercat să prezentăm principalele coordonate ale relațiilor internaționale ale Europei în secolele XV-XVI; primele manifestări și consecințele începutului Reformei în Imperiul German; evoluția umaniștilor în opoziție cu scolasticii; atitudinile umaniste cu privire la amenințarea otomană și planurile de cruciadă. Acest cadru general politic și cultural a furnizat fundalul în care se proiectează și poate fi înțeleasă activitatea lui Olahus între 1527-1540. Ne-am concentrat preponderent asupra activității sale din acest interval deoarece a fost perioada elaborării operei sale istorice. Am decis să nu mai abordăm cariera sa la întoarcerea în Ungaria habsburgică în 1540. Aceste aspecte sunt deja cunoscute din lucrările istoricilor anteriori, care au evidențiat realizările și meritele sale în domeniul consolidării Bisericii romano-catolice sau al stimulării dezvoltării învățământului, dar care nu ne puteau servi demersului nostru. Lucrarea este alcătuită din cinci capitole, o anexă și lista bibliografică finală.

Capitolul I. Nicolaus Olahus. Repere istoriografice

Acest capitol conține prezentarea evoluției preocupărilor istoriografice față de acest în istoriografia românească. Dacă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea istoricii maghiari se ocupaseră de Olahus în câteva lucrări, istoricii români au ezitat să trateze acest subiect, așa cum sugerează unele afirmații ale lui Nicolae Iorga. Pentru acest istoric biografia și opera lui Olahus reprezentau un subiect de importanță secundară. În anii 1930

istoricul Ioan Lupaș și clasicistul Ștefan Bezdechi au publicat câteva lucrări despre biografia sau aspecte ale scrierilor umanistului, în cadrul unui adevărat plan de recuperare a istoriei românilor care au fost activi în alte cadre decât cele naționale. Cele câteva articole și chiar o monografie au conturat principalele subiecte asupra cărora aveau să se aplece discuțiile și cercetările istoriografice ulterioare, cum ar fi problema originii lui Olahus, înrudirea cu Dăneștii sau cu Drăculeștii din dinastia Basarabilor, descrierea Transilvaniei, informațiile despre români sau valoarea poetică și literară a scrierilor sale. Subiectul a fost aproape abandonat până în anii 1960, când Corneliu Albu a reluat firul cercetărilor ocupându-se de prezența lui Olahus în Țările de Jos. Anul 1968, al comemorării a 400 de ani de la dispariția umanistului, a prilejuit apariția unui număr de articole și studii aparținând Mariei Holban, Alexandru Tonk, Andrei Kovács, Corneliu Albu, Aurelian Sacerdoțeanu. În același an a apărut și volumul *Nicolaus Olahus (Nicolae Românul) (1493-1568). Texte alese*, pregătit de I. S. Firu și Corneliu Albu. Șase ani mai târziu Corneliu Albu valorifica izvoarele epistolare păstrate de la umanist în volumul intitulat: *Nicolaus Olahus. Corespondență cu umaniști batavi și flamanzi*. După 1974 contribuțiile din istoriografia românească s-au concentrat asupra unor aspecte bine delimitate ale operei și activității lui Olahus. După anul 1990 se remarcă reluarea subiectului de către Alexandru Tonk, Iacob Mârza și mai ales Pompiliu Teodor, care a sugerat examinarea lui Olahus ca istoric în studiul intitulat „Nicolaus Olahus – Istoric umanist”. Maria Capoianu, traducătoarea textelor lui Olahus, publicate de Corneliu Albu în 1974, a publicat la sfârșitul anilor 1990 două lucrări, *Nicolaus Olahus Europeanul* și o altă lucrare de traducere a operelor sale. Concomitent, la Iași a apărut traducerea lucrării *Hungaria* aparținând Gyöngyvérei Antal. O preocupare din perspectiva literară aparține Cristinei Neagu, autoare a unui număr de articole și o monografie despre Olahus și scrierile sale poetice sau în proză. Trebuie spus că Olahus a beneficiat și de atenția istoricilor maghiari sau slovaci. Pentru istoriografia maghiară este de remarcat publicarea edițiilor din scrierile lui Olahus în anii 1934 și 1938 de către László Juhász, Jozsef Fögel și Kálmán Epperiessy și a traducerilor în maghiară, în anul 1977, de către Péter Kulcsár și Margit Kulcsár. În anul 1990, István Fodor a publicat o cercetare despre un manuscris necunoscut al lucrării *Hungaria*. În istoriografia slovacă se remarcă lucrarea monografică apărută în anul 1940, aparținând lui Vojtech Bucko, intitulată *Mikuláš Oláh a jeho doba* (Nicolaus Olahus și vremea sa).

Capitolul II. Contextul politic, confesional și intelectual al Europei la sfârșitul secolului al XV-lea și prima jumătate a secolului al XVI-lea

Al doilea capitol a fost dedicat prezentării principalelor coordonate ale relațiilor politice internaționale în Europa secolelor XV-XVI, rivalitatea

Franței față de Habsburgi, efectele acestei rivalități în Italia și pe plan general european în relațiile lumii creștine cu Imperiul otoman. În același capitol am prezentat și cele mai semnificative manifestări ale începutului Reformei în spațiul german și consecințele lor pentru echilibrul european. Apariția, dezvoltarea și raporturile umanismului și relațiile umaniștilor cu scolasticii sunt prezentate în același capitol în conjuncție cu discutarea planurilor de cruciadă anti-otomană promovate de unii dintre umaniști. Toate aceste aspecte au avut influență și au alcătuit conextul politic, intelectual și confesional în care a activat Olahus și care se regăsesc în scrierile sale.

Capitolul III. Nicolaus Olahus. Biografie, carieră (1493-1568)

Capitolul al III-lea este structurat pe trei secțiuni care tratează aspectele referitoare la originea și genealogia lui Olahus pe baza informațiilor oferite de el, formația sa intelectuală și activitatea sa în slujba casei de Habsburg. Nicolaus Olahus, fiul unui emigrant din familia domnitoare a Țării Românești, pe nume Stoian (Ștefan) căsătorit cu Barbara Huszár, s-a născut la Sibiu în 1493, în 1505 a ajuns la școala episcopală de la Oradea, și a intrat ca paj la curtea regală de la Buda din anul 1510. A ales o carieră ecleziastică și a fost canonic la Esztergom (1518) și arhidiacon de Komárom. În 16 martie 1526 a fost numit secretar și consilier al regelui Ludovic al II-lea, iar după dezastrul armatei regale de la Mohács a însoțit-o ca secretar și duhovnic pe regina văduvă Maria în exil. Din 1531 până în 1539 a locuit în principal la Bruxelles, locul unde a și scris *Hungaria*. Din 1539 a venit la curtea lui Ferdinand I de Habsburg, iar în 1542 a fost numit cancelar regal și episcop de Zagreb. În 1548 a devenit episcop de Eger, în 1553 era episcop de Esztergom iar din 1562 a primit funcția de regent.

Capitolul IV. Scrierile lui Nicolaus Olahus

Capitolul al IV-lea, dedicat prezentării scrierilor lui Olahus debutează cu o prezentare succintă a scrierii *Hungaria* și a celorlalte scrieri ale umanistului. Întrucât poemele și scrierile cu caracter ecleziastic nu fac obiectul acestei cercetări, dar permit completarea tabloului activității umanistului și după anul 1538, nu am efectuat o analiză a acestora. Întrucât una dintre direcțiile fundamentale ale acestei cercetări a fost aceea a explorării și interpretării corespondenței lui Olahus, prezentarea și analizarea acesteia ocupă un spațiu important în cadrul capitolului al IV-lea. Această secțiune am prezentat pe larg cercul de prieteni și partenerii schimbului epistolar, precum și subiectele majore care l-au preocupat în perioada șederii sale în Țările de Jos. Temele de discuție au variat de la chestiuni diplomatice și politice la cele literare sau legate de activitatea și scrierile unor umaniști. În legătură directă cu

scrierea *Hungaria* se află afirmațiile sale din diverse scrisori legate de relațiile dintre principii creștini, amenințarea otomană și nu în ultimul rând, destinul regatului Ungariei. Aceste aspecte care revin în scrierile epistolare coincid cu afirmațiile din principala sa lucrare cu caracter istoric. Olahus, ca secretar al reginei Maria, avea contacte diplomatice care mergeau până în cancelariile curților princiare ale epocii. Din aceste surse el a aflat în permanență informații despre proiectele sau acțiunile politice europene. Posibilitatea sa de a influența decizii politice majore între anii 1531-1538 a fost minoră, dar interesul și dorința ca pe cale diplomatică să contribuie la lansarea unei cruciade anti-otomane este evidentă în corespondența sa. Am inclus în acest capitol și trei studii de caz realizate de noi pe parcursul pregătirii doctorale despre relațiile sale cu unii diplomați precum Scepperus sau Gilinus sau cu umanistul Erasmus.

Capitolul V. Problematika operei istorice a lui Nicolaus Olahus

Capitolul al V-lea este dedicat analizei propriu-zise a compoziției, structurii, problematicii și motivației scrierii *Hungaria*. În evaluarea acestei scrieri am utilizat toate informațiile și datele disponibile despre contextul general și scopul realizării ei pe baza comparației cu unele exemple ale scrisului istoric umanist. Analiza lucrării însăși sub raportul structurii, al compoziției, formei și metodei a furnizat elementele fundamentale pentru caracterizarea sa. În finalul tezei am atașat în anexă textul unei alte scrieri cu caracter istoric a lui Olahus, o lucrare mai puțin cunoscută și utilizată: *Compendiarium suae aetatis Chronicon*.

Lucrarea *Hungaria* terminată în anul 1536, este alcătuită din două cărți intitulate: *Nicolai Olahi Hungariae Liber I. Origines Scytharum et Chorographica descriptio Regni Hungariae* și *Hungariae liber II. Atila sive de initiis Atilani per Panonias Imperii et rebus bello ab eodem gestis*. Prima carte constă din 19 capitole dintre care primele trei sunt dedicate prezentării originilor scitice ale hunilor. Analiza acestei secțiuni a lucrării ne-a permis identificarea sursei nemijlocite folosite de Olahus în elaborarea narațiunii sale și anume cronica lui Ioannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum*. Olahus a fost fidel acestei ficțiuni istorice formulată în forma aceasta de la sfârșitul secolului al XIII-lea de magistrul Simon de Kéza și preluată și integrată în scrierile din secolul al XIV-lea ale cronicarilor din Ungaria. Olahus a rămas fidel firului narativ al principalelor etape ale originii și migrației hunilor. El a întrerupt brusc narațiunea istorică în momentul în care hunii vin să se așeze în Pannonia. În această etapă, la de Thurocz, apărea o scurtă descriere a îmbelșugatei Pannonii. Acesta a fost probabil un fel de reper pentru Olahus, care înainte de

a descrie faptele glorioase ale lui Atila, în a doua parte a lucrării, în locul paragrafului succint al lui de Thurocz, a elaborat o descriere originală și elegantă a geografiei Ungariei în 16 capitole, folosind cursurile de apă majore drept reperele de împărțire geografică. Olahus a descris partea centrală, cu Buda, Alba Regală, câmpul de la Rákos și Vișegrad, atât ca locuri foarte frumoase și reprezentative cât și pentru rolul lor în simbolistica politică în organizarea Ungariei (reședință regală, loc de încoronare, loc de alegere a regelui și palatinului, locul de păstrare al coroanei regale). El a descris apoi fiecare regiune cu orașele, așezările mai importante acordând o atenție specială descrierii fortificațiilor existente. Partea răsăriteană a regatului, numită Ungaria de dincolo de Tisa, cuprinde un teritoriu imens care se întinde până la Nistru în răsărit. Țara Românească și Moldova au fost prezentate primele, având în atenție potențialul lor militar, la fel ca și în cazul Transilvaniei, care de asemenea a fost prezentată sub acest raport. Descrierea geografică a fost încheiată cu două capitole de sinteză în care Olahus a concentrat toate datele despre potențialul economic al Ungariei, prezentând fertilitatea solului, bogăția de animale, pășuni, potențialul piscicol, rezervele minerale de aur, argint, fier, cupru și sare. A doua carte a continuat narațiunea tradiției cronistice cu faptele lui Atila, însă aici Olahus a folosit modelul istoricilor antici, atribuind personajelor sale (Atila, Aetius, călugărul ascet, papei Leon) discursuri fictive. Aceleași episoade în succesiune aproape identică sunt prezente la Simon de Kéza și la de Thurocz: intrarea în Pannonia; bătălia de la valea Tarnok; bătălia de la Tolna; alegerea lui Atila ca rege; prima expediție în Occident; bătălia de la Câmpiile Catalaunice; marșul prin Toulouse; distrugerea orașului Reims și pătımirea sfântului Nicasius; martirizarea sfintei Ursula și a celor 11.000 de fecioare la Köln; întoarcera în Pannonia, uciderea lui Buda, fratele lui Atila; asedierea Aquileei; convorbirea cu papa Leon și evitarea prădării Romei; sfârșitul lui Atila. Olahus a păstrat firul narativ tradițional al povestirii, dar a realizat o narațiune mai vie prin tehnica discursurilor și a dialogului interior, prin accentuarea aspectelor dramatice folosind procedee retorice. Important este faptul că în discursurile fictive atribuite personajelor sale el a transmis mesaje contemporane. Am analizat din acest punct de vedere discursul atribuit ascetului care i-a prezis lui Atila înfrângerea. La Thurocz acest discurs este scurt și are rolul de a explica atribuirea epitetului *flagellum Dei*. Olahus a dezvoltat acest discurs pentru a explica rostul lui Atila de instrument divin de pedepsire a păcatelor oamenilor. În discursul ascetului creștin Olahus a pus o parte din propriile sale critici la adresa contemporanilor creștini și a lumii curților europene.

Nicolaus Olahus, un intelectual apreciat în epocă pentru iscusința sa literară și pentru stilul elegant al scrierilor sale, un patriot angajat sincer în salvarea țării sale, a utilizat nu numai mijloacele diplomatice aflate la dispoziția sa pentru a determina includerea Ungariei într-un program de

eliberare al lumii creștine, ci a și scris o lucrare manifest, o lucrare cu caracter istoric și geografic, dedicată, așa cum era pe gustul epocii, unui subiect de istorie antică. În această lucrare, folosind sursele aflate la dispoziția sa, și anume tradiția cronicistică a Ungariei, miturile istoriografiei medievale maghiare (originea scitico-hună), și datele unor autori antici precum Pompeius Trogus, Jordanes, Ptolemeu, sau istorici umaniști precum Aeneas Silvio Piccolomini, Marcus Coccius Sabellicus, Callimachus, și scrierile hagiografice dedicate vieților sfinților, el a căutat să creeze pentru unguri și pentru Ungaria o origine antică venerabilă, cu nimic mai prejos decât cea a popoarelor antice autentice, în special cel roman. A încercat să promoveze ideea valorii militare excepționale a ungarilor și nu în ultimul rând să sublinieze importanța resurselor economice și demografice ale regatului Ungariei. El a optat pentru această formă cu scopul de a servi mobilizării creștinătății occidentale în vederea declanșării unor acțiuni anti-otomane de amploare, care să aibă ca finalitate, printre altele, și refacerea granițelor regatului Ungariei de dinainte de bătălia de la Mohács, din anul 1526.

Opera cu caracter istoric și geografic trebuie inclusă în activitatea sa militantă, care a vizat salvagardarea creștinătății și în mod special al regatului Ungariei din perspectiva intereselor principilor germani. El a servit și a susținut demersurile politice și militare ale împăratului Carol al V-lea și ale regelui Ferdinand I de Habsburg în calitatea sa de sfetnic și secretar personal al reginei Maria, ca ambasador sau negociator al intereselor acestora sau ca tutore al copiilor regelui Ferdinand sau chiar naș al celei mai mici dintre fiicele aceluiași rege. Atașamentul lui Olahus față de principii dinastiei habsburgice și a partidei ungare filohabsburgice este chiar justificat în lucrarea sa prin mărturisirea că exista o tradiție a colaborării dintre germani și maghiari chiar din vremea lui Atila. Olahus a crezut în împăratul Carol al V-lea și l-a considerat eroul capabil să realizeze dezideratele creștinătății, în care era inclus și cel al salvării regatului ungar.

Opera sa a fost realizată în maniera umanistă, în conformitate cu așteptările mediului intelectual al epocii sale, prin utilizarea unui limbaj elevat, apelând la modelele clasice ale descrierilor elegante ale unor personaje excepționale, exemplare, prin atribuirea unor discursuri fictive, de inspirație ciceroniană. El a inserat în narațiunea sa și materialul mitic al istoriografiei medievale ungare într-o formă nouă, adaptată sensibilităților și gusturilor epocii. Perioada spre care s-a îndreptat efortul descriptiv și evocativ al lui Olahus a fost cea a Antichității (târzii), în acest fel proiectând istoria ungarilor în epoca favorită a umaniștilor, din care se extrăgeau modelele literaturii și ale culturii scrise. Posedarea unui trecut antic venerabil era o problemă care îi preocupase și pe umaniștii germani, care de asemenea doreau ștergerea ierarhiilor culturale prestabilite, dacă nu elevarea strămoșilor lor la un statut egal cu cel al Romei. Noblețea popoarelor în secolul al XVI-lea se afla încă

sub semnul criteriului antic al vechimii. De aceea etalarea originii și faptelor unor strămoși antici era de natură să ridice valoarea poporului respectiv.

Conținutul lucrării *Hungaria* și mai ales problematica și motivația scrierii sale sunt convergente cu celelalte indicii privind activitatea și preocupările umanistului, obținute prin examinarea corespondenței sale dintre anii 1527-1538. Activitatea de secretar al reginei Maria, i-a permis să pătrundă și să înțeleagă mecansimele intime ale relațiilor politice internaționale ale vremii sale. Corespondența sa, constând dintr-un număr de aproximativ 600 de scrisori, cu toate că nu se păstrează în totalitate, relevă implicarea umanistului în problemele Imperiului la momentul creșterii tot mai îngrijorătoare a puterii otomane, pe cale de a înghiți complet fostul regat al Ungariei. Opțiunea sa politică a fost aceea a salvării regatului prin intermediul integrării în cadrul stăpânirilor Casei de Habsburg. Această opțiune era în opoziție cu cea adoptată de o mare parte din amicii și corespondenții săi transilvăneni, care s-au aflat în tabăra lui Ioan Zápolya.

Examinarea atentă a corespondenței publicate a ridicat și o altă problemă, pe care cercetările viitoare vor putea probabil să o rezolve. Din informațiile aflate în diferite scrisori se poate deduce că ceea ce s-a păstrat în colecția publicată de Arnold Ipolyi în 1875 reprezintă numai o parte a scrisorilor conservate de Olahus. O mare parte a scrisorilor sale se pare că nu au mai fost copiate sau poate au fost pierdute. Cele trimise de el unor prieteni diferiți ar putea să se păstreze în arhive sau biblioteci din străinătate. Identificarea și urmărirea acestora precum și a scrierilor lor, poate și cu ajutorul cataloagelor electronice, care sunt din ce în ce mai mult folosite în stocarea și descrierea fondurilor arhivistice, să dea la iveală informații suplimentare, care să îmbogățească setul de cunoștințe privind biografia și activitățile lui Olahus.

În această lucrare am încercat să răspundem unor întrebări legate de raportarea lucrării lui Olahus la modelele istoriografice ale epocii, la structurarea, conținutul, metoda, problematica și motivația acestei scrieri. În privința surselor folosite de către Olahus acestea au fost identificate pe baza indicațiilor oferite de el însuși. În privința tradiției cronistice ungare, invocate de el sub termenul de *Cronica maghiară*, a utilizat o lucrare care conținea o bună parte a informațiilor și a ductului narativ al istoriei hunice de la Simon de Kéza, pe care noi am identificat-o ca fiind cel mai probabil *Chronica Hungarorum* a lui Joannes Thuróczi.

La capătul acestui demers concentrat asupra lui Nicolaus Olahus ca istoric, trebuie să menționăm și direcțiile în care poate continua cercetarea scrisului său istoric. În timpul investigațiilor noastre am sondat o serie de aspecte referitoare la filiația ideilor și argumentației istorice folosite de Olahus prin care am reușit să identificăm o parte din sursele folosite de umanist. Am realizat însă că această investigație, care depășea planul de cercetare al acestei

teze, seamă de fapt cu modelul de investigație al unei ediții critice, similară cu cele realizate pentru cronicile medievale. Un astfel de demers, de durată și costisitor, este foarte necesar în vederea lămuririi unor aspecte mai complexe ale metodei și surselor lui Olahus, ca și pentru definirea mai precisă a locului său în cadrul tradiției istoriografice pe care și-a construit opera istorică.

Bibliografie

Surse primare

- Albu, Corneliu, *Nicolaus Olahus, Corespondență cu umaniști batavi și flamanzi*, Ed. Minerva, București, 1974.
- Firu, I. S., Corneliu Albu, *Umanistul Nicolaus Olahus (Nicolae Românul) (1493-1568)*, texte alese, studiu introductiv și note I. S. Firu și Corneliu Albu, București, 1968.
- Ipolyi, Arnold, ed., *Oláh, Miklós Levelezése în Monumenta Hungariae Historica*, seria *Diplomataria*, vol. XXV, Budapest, 1875, 622 p..
- of Kéza, Simon, *The Deeds of the Hungarians*, edited and translated by László Veszprémy and Frank Schaer, with a study by Jenő Szűcs, Budapest, Central European University Press, 1999.
- Olahus, Nicolaus, *Compendiarium suae aetatis chronicon* publicată în Mathias Bel, *Adparatus ad historiam Hungariae*, Possonii, 1735.
- Idem, *Ungaria. Atila*, trad., cuvânt înainte, note Gyöngyvér Antal, Iași, Ed. Institutul European, 2002.
- Roller, Mihail, ed., *Documente privind Istoria României*, vol. I, *Introducere*, București, 1956.
- de Thwroc, Ioannes, *Chronica Hungarorum*, Augsburg, 1488.

Literatură secundară

- Albu, Corneliu „Peregrinările europene ale lui Nicolaus Olahus”, în *Flacăra*, nr. 40 (octombrie 1965).
- Idem, „La correspondance de Nicolaus Olahus avec Erasme”, în *Revue Roumaine d'Histoire*, VII, nr. 4, (1968), p. 493-514.
- Idem, „Temeiurile acordării unui nou titlu de noblețe lui Nicolaus Olahus”, în *Revista Muzeelor*, nr. 6, (1969), p. 235-238.
- Idem, „Nicolaus Olahus. Filipica rostită în Dieta de la Augsburg (1530)”, în *Manuscriptum*, VI, nr. 1, 1975, p. 154-159.
- Idem, „Nicolaus Olahus protector al umaniștilor europeni”, în *Magazin istoric*, nr. 6, (1982), p. 16.
- Idem, „Nicolaus Olahus protector al umanistului flamand Levinus Panagathus”, în *Forum. Revista învățământului superior*, XXV, nr. 10, (1983), p. 46-51.

- Allen, Peter R., „Utopia and European Humanism: The Function of the Prefatory Letters and Verses”, în *Studies in the Renaissance*, vol. 10, (1963), p. 91-107.
- Armbruster, Adolf, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ediția a II-a, București, 1993.
- Balázs, András Cs., „Oláh Miklós életműve”, în *Kereszteny Szó*, 5, nr. 10, (1994), p. 23-25.
- Belu, Alexandru, „Nicolaus Olahus și valorile culturii clasice”, în *Altarul Banatului*, 3, nr. 10-12, (1992), p. 58-63.
- Bezdechi, Ștefan, „Încercările poetice ale lui Nicolaus Olahus”, în *Transilvania*, (martie 1928), 59, nr 3, p. 173-182.
- Idem, „Nicolaus Olahus despre români”, în *Transilvania*, anul 59, nr. 5, (mai 1928), p. 349-355.
- Idem, „Nicolaus Olah și cultura elenă”, în *Societatea de mâine*, (15 aprilie 1928).
- Idem, „Elegia lui Nicolae Valahul la mormântul lui Erasm de Rotterdam”, în *Transilvania* anul 59, nr. 7-8, (iulie-august 1928), p. 534-536.
- Idem, „Familia lui Nicolaus Olahus”, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, tom. V, (1928-1930), p. 63-86.
- Idem, *Nicolaus Olahus. Primul umanist de origine română*, Aninoasa, 1939.
- Bietenholz, Peter G., „Erasmus and the German Public, 1518-1520. The Authorized and Unauthorized Circulation of His Correspondence”, în *Sixteenth Century Journal*, vol. 8, nr. 2, (1977), p. 60-78.
- Bone, Nicole, Gábor Görgey, Francesco Sicilia, István Monok, ed., *Nel segno del Corvo. Libri e miniature della Biblioteca di Mattia Corvino, re d'Ungheria (1443-1490)*, Modena, 2002.
- Braudel, Fernand, *Mediterana și lumea Mediterană în epoca lui Filip al II-lea*, traducere de Mircea Gheorghe, București, vol.III, 1985.
- Bucko, Vojtech, *Mikuláš Oláh a jeho doba (1493-1568)*, Bratislava, 1940.
- Capoianu, Maria, *Nicolaus Olahus europeanul*, București, 2000.
- Eadem, *Opere Nicolaus Olahus*, traducere, argument și note de Maria Capoianu, București, 2002.
- Conley, Thomas, „Cicero hunnicus: Miklós Oláh's eloquent Attila”, în *Rethorica*, vol. XXIV, issue 3, (2006), p. 275-301.
- Copleston, F., *A History of Philosophy, III: Late Medieval and Renaissance Philosophy*, New York, 1963.
- Cristea, Maria, „Un document semnat de Nicolaus Olahus”, în *Glusul Bisericii*, 40, nr. 1-2, 1981, p. 151-155.
- Chițimia, I. C., „Umanistul polonez Filippo Buonaccorsi-Callimachus și originea latină a poporului român”, în *Romanoslavica*, tom XV, (1967), p. 203-209.

- Decei, Aurel, „Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanunî, după unele documente turcești inedite (1533-1534)”, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. VII, 1974, p. 101-155.
- de Moreau, E., Pierre Jourda, Pierre Janelle, *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'a nos jours*, vol. XVI, Paris, 1950.
- Denys, Hay (ed.), *The New Cambridge Modern History. The Renaissance (1493-1520)*, Cambridge, 1975.
- Drăgan, Ioan, *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440-1514*, București, 2000.
- Engel, Pál, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale (895-1526)*, Cluj-Napoca, 2006.
- Farkas Gábor Kiss, Benedek Láng, Cosmin Popa-Gorjanu, „The Alchemical Mass of Nicolaus Melchior Cibinensis: Text, Identity and Speculations”, în *AMBIX The Journal of the Society for the History of Alchemy and Chemistry*, Vol. 53, Part 2, July 2006, p. 143-160.
- Fodor, István, *Oláh Miklós Hungariája. Egy eddig ismeretlen kézirat és a magyar nyelvi adatok tanulságai*, Budapest, 1990.
- Godin, A., „Érasme, theorie et usage de la letre dans l'Europe moderne”, în vol. *Regards sur la correspondance, Cahiers du GRHIS Groupe de Recherche d'Histoire de l'Université de Rouen*, Rouen, 1996, p. 59-69.
- Goffman, Daniel, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge, 2004.
- Hankins, James, „Renaissance Crusaders: Humanist Crusade Literature in the Age of Mehmed II”, în *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 49, (1996), p. 111-207.
- Hareld, Donald J., „Atlantic sugar and Andwerp's trade with Germany in the sixteenth century”, în *Journal of Early Modern History*, vol. VII, nr. 1-2, (2003), p. 148-163.
- Hay, Dennis, ed., *The New Cambridge Modern History. The Renaissance (1493-1520)*, Cambridge, 1975.
- Heath, Michael J., *Crusading Commonplace: La Noue, Lucinge and Rhetoric against the Turks*, Genova, 1986.
- Holban, Maria, „Nicolaus Olahus et la description de la Transilvanie”, în *Revue Roumaine d'Histoire*, VII, nr. 4, (1968), p. 493-513.
- Hoffmann, Johann Jacob, *Lexicon Universale*, Leyda, 1698.
- Honemann, Volker, „The Mariage of Matthias Corvinus to Beatrice of Aragón (1476) in Urban and Court Historiography”, în *Princes and Princely Culture (1450-1650)*, vol. II, eds. Martin Gosman, Alasdair MacDonald, Arjo Vanderjagt, Leiden, 2005, p. 213-226.
- Honterus, Johannes, *Rudimenta Cosmographica. Elementele Cosmografiei Brașov 1542*, textul original latin și traducerea în limba română de

- Valeria Căliman, introducere de Paul Binder și Gernot Nussbacher, Cluj Napoca, 1988.
- Inalcik, Halil, *Imperiul Otoman. Epoca Clasică*, ediție și studiu introductiv de Mihai Maxim, traducere Dan Prodan, București, 1996.
- Iorga, Nicolae, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, București, 1989.
- Idem, *Istoria Românilor, vol V, Vitejii*, volum îngrijit de Constantin Rezachevici, București, 1998.
- Jakó, Zsigmond, *Philobiblon transilvan*, introducere de Virgil Câdea, București, 1977.
- Kelley, Donald R., „Legal Humanism and the sense of History”, în *Studies in the Renaissance*, vol. 13, (1966), p. 184-199.
- Idem, *Renaissance Humanism*, Boston, 1991.
- Kerecsényi, Desiré, „Nicolas Oláh: un chapitre de l'histoire de l'esprit hongrois”, în *Nouvelle revue d'Hongrie*, nr. 51, (1934), p. 277-287.
- Klaniczai, Tibor „The concepts of Hungaria and Pannonia in the age of the Renaissance”, în *Hungarian Studies*, 10/2 (1995), p. 173-189.
- Kovács, Andrei, „Diplomele de înobilare și iconografia lui Nicolaus Olahus”, în *Revista Muzeelor*, 2 (1969), p. 101-110.
- Kristeller, Paul Oskar „The European Diffusion of Italian Humanism”, în *Italica*, vol. 39, nr.1, (1962), p. 1-20.
- Idem, „Studies on Renaissance Humanism During the Last Twenty Years”, în *Studies in the Renaissance*, Vol. 9 (1962), p. 7-30.
- Lupaș, Ioan, „Doi umaniști români în secolul al XVI-lea”, *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, tom. IV, (1926- 1927), p. 337-363.
- Idem, „Der erste Humanist aus rumänischen Gebiet, Nikolaus Olahus aus Hermannstadt (1493-1568)”, în *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, LXIII, (1940), p. 216-228.
- Idem, „Cel dintâi umanist român, Nicolae Olahus din Sibiu (1493-1568)”, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, Cluj, vol. II, (1940), p. 151-160.
- Lapeyre, Henri, *Les monarchies européennes du XVI-e siècle*, Paris, 1967.
- Lăzărescu, George, „Un umanist român și relațiile lui cu umaniștii occidentali”, în *Analele Universității București. Limba și literatura străină*, nr. 35, (1986), p. 10-14.
- Lewalski, Kenneth F., „Sigismund I of Poland: Renaissance King and Patron”, în *Studies in the Renaissance*, vol. 14, (1967), p. 49-72.
- Libby, Lester J., „Venetian Views of the ottoman Empire from the Peace of 1503 to the War of Cyprus”, în *Sixteenth Century Journal*, vol. 9, nr. 4, (1978), p. 103-126.

- Luca, Daniel, „Influențele istoricilor antici și renaștentiști asupra operei umanistului Nicolaus Olahus”, în *Studii și Comunicări-Vrancea*, nr. 2, (1979), p. 227-233.
- Makkai, László, András Mócsy, coord., *Erdély Története*, I, Budapest, 1988.
- Maltby, William, *The Reign of Charles V*, New York, 2002.
- Massant, J. P., „Erasmus, un renouateur sans frontières”, în Julien Ries, ed., *Erasmus et la monnaie d'une communauté européenne de la culture*, Louvain, 2001.
- Mattingly, Garrett, *Renaissance Diplomacy*, London, 1955.
- Idem, „A humanist ambassador”, în *Journal of Modern History*, vol. IV, nr. 2, (1932), p. 175-185.
- Mârza, Iacob, „Itinerarii ale operei lui Nicolaus Olahus (Exemplare din Biblioteca Bathyaneum)”, în *Cultura Creștină*, Blaj, 1, nr. 1, (1995), p. 76-81.
- Mârza, Andreea, *Enea Silvio Piccolomini și Cruciada Târzie*, prefață de Ioan-Aurel Pop, Cluj-Napoca, 2009.
- Moisiuc, Elena, „O scrisoare autografă a lui Nicolaus Olahus”, în *Revista Arhivelor*, 49, nr. 4, (1972), p. 691-693.
- Nauert, Charles G., „Humanism as Method: Roots of Conflict with the Scholastics”, în *The Sixteenth Century Journal*, vol. 29, nr. 2, (1998), p.427-438.
- Nauert, Charles G. Jr., „Humanist Infiltration into the Academic World: Some Studies of Northern Humanism”, în *Renaissance Quarterly*, vol. 43, (1990), p. 799-812.
- Neagu, Cristina, „The *Processus sub forma Missae*: cristian alchemy, identity and identification” în *Archaeus. Études d'Histoire des religions*, IV, fasc. 1-2, 2000, p. 105-117.
- Eadem, Cristina Neagu, „Nicolaus Olahus, the jesuits and the ars epistolandi”, în *Archaeus. Études d'Histoire des religions*, IV, fasc. 4., (2000), p. 141-150.
- Eadem, *Servant of the Renaissance: the poetry and prose of Nicolaus Olahus*, New York, 2003.
- Neumann, Victor, *Tentația lui homo-europaeus. Geneza spiritului modern în Europa Centrală și de Sud-Est*, București, 1991.
- Nistor, Ion I., „Lucius Aproveianus”, în *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, tom XXIII, 1940-1941, p.133-176.
- Oțetea, Andrei, *Renașterea și Reforma*, București, 1968.
- Percival, W. Keith, *Studies in Renaissance grammar*, Aldershot- Burlington, Ashgate, 2004.
- Pop, Ioan-Aurel, *Națiunea română medievală*, București, 1998.

- Popa-Gorjanu, Cornelia, „Sursele lucrării Atila și utilizarea lor de către Nicolaus Olahus”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 8, (2004), p. 49-52.
- Eadem, „Corespondența lui Camilus Gilinus cu Nicolaus Olahus”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 9/I, (2005), p. 263-269.
- Eadem, „Corespondența lui Nicolaus Olahus cu Cornelius Duplicius Scepperus (1533-1535)”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 7 (2003), p. 187-190.
- Eadem, „Relațiile lui Nicolaus Olahus cu Erasmus de Rotterdam”, *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 13, (2009), p. 211-221.
- Popescu, Petru Demetru, *Basarabii*, București, 1989.
- Plămădeală, Antonie „Un român în Europa secolului al XVI-lea. Nicolaus Olahus (1493-1568)”, în *Academica*, 3, nr. 12, (1993), p. 4-5.
- Révai Nagy Lexikona az ismeretek Enciklopédiája*, Budapest, 1911, 1993.
- Richardson, Glenn, *Renaissance Monarchy. The Reigns of Henry VIII, Francis I and Charles V*, New York, 2002.
- Rosen, E., *Regiomontanus*, în *Dictionary of Scientific Biography*, vol. XI , New York, 1970-1990, p. 348-352.
- Rothenberg, Gunther E., „Aventinus and the Defense Against the Turks”, în *Studies in the Renaissance*, vol. 10, (1963), p. 60-67.
- Rowa, John Gordon, „The Tragedy of Aeneas Sylvius Piccolomini (Pope Pius II): An Interpretation”, în *Church History*, vol. 30, nr. 3, (1961), p. 288-315.
- Sabbadini, Remigio, *La scuola e gli studi di Guarino Guarini Veronesse*, Catania, 1896.
- Sacerdoțeanu, Aurelian, „Stema lui Dan al II-lea în legătură cu familiile Huniade și Olah”, în *Revista Muzeelor*, Nr. 1, 1968, p. 5-16.
- Schmitt, Charles B., Quentin Skinner, Eckhard Kessler, editori, *Cambridge History of Renaissance Philosophy*, Cambridge, 2008.
- Schwoebel, Robert H., „Coexistence, Conversion and Crusade Against the Turks”, în *Studies in the Renaissance*, vol. 12, (1965), p.164-187.
- ***, *Société de Gens de Letteres et de Savants*, tom XVII, Paris, 1816.
- Southern, R. W., *Western Views of Islam*, Cambridge, Harvard University Press, 1962.
- Spruyt, B. J., „‘En bruit d’estre bonne luteriene’: Mary of Hungary (1505-58) and Religious Reform”, în *The English Historical Review*, vol. 109, No. 431 (Apr., 1994), p. 275-307.
- Szücs, Jenő, „Theoretical elements in Master Simon of Kéza’s *Gesta Hungarorum* (1282-1285)”, în Simon of Kéza, *The Deeds of the Hungarians*, edited and translated by László Veszprémy and Frank Schaer, Budapest, Central European University Press, 1999, p. XXIX-CIV.

- Tătar, Octavian, „Süleyman I și politica europeană a Imperiului Otoman (1520-1526)”, în *Ziridava*, XXII, (2000), p. 57-71.
- Idem, „Contextul european al disputei pentru coroana Ungariei dintre Ferdinand de Habsburg și Ioan Zápolya (1526-1540)”, în *Revista Academiei Trupelor de Uscat*, anul III, nr. 3 (11), Sibiu, (1998), p. 28-45.
- Teodor, Pompiliu, „Nicolaus Olahus – istoric umanist”, în *David Prodan: Puterea modelului*, Cluj Napoca, 1995, p. 58-64.
- Tonk, Alexandru, „Diplomele de înobilare ale lui Nicolaus Olahus”, în *Revista Arhivelor*, XII, nr. 1, (1968), p. 13-31.
- Tracy, James D., *Holland under Habsburg Rulers, 1506-1566: The Formation of a Body Politic*, Berkeley, 1990.
- Idem, „Cariera unui intelectual în secolul al XVI-lea (Drumul lui Nicolaus Olahus spre scaunul episcopal)”, în *De la umanism la iluminism*, Târgu-Mureș, 1994, p. 7-14.
- Verweij, Michiel, „Franciscus Craneveldius and the Three Leonardii of Bruges. A study in Patronage”, în *Humanistica Iovanensia*, vol. 50, p. 143-159.
- Woodward, William Harrison, *Vittorino da Feltre and other Humanist Educators: Essay and Versions*, Cambridge, 1897.